

מאמר

קריסי זהב

לחבר לולאות התכלת אחת אל אחת

"...ואילו היה צל צלו של ספק, הלא היו

הגדולים אזי מקבלים אותנו..."

(דברי מרן החזו"א זללה"ה, על אודות דיונון הרוקחים, מעשה איש ח"א קלב)

מאמר

קריסי זהב

לחבר לולאות התכלת אחת אל אחת

הנה זה כמה שנים, קלא דלא פסיק, שיש הטוענים כי נמצא החלזון של תכלת והוא המין הנקרא "ארגמון קהה קוצים" ובלע"ז פורפור"א, והביאו כמה הוכחות לדבריהם, ומשלא הצליחו לקבל הסכמת גדולי ישראל שכל בית ישראל נשען עליהם, החלו בהפצת דבריהם וטענותיהם בהיכלי בתי המדרש, ומנסים לשכנע להטיל התכלת, מבלי להיוועץ ברבותינו מאורי האומה.

במשך הזמן רבים טובים החלו לחקור ולדון בדבריהם ובהוכחותיהם, ועתה לאחרונה נטלו ע"ע מכון "דרך התורה" והו"ל חוברת הנקראת "בין תכלת לארגמן" שבה קיבץ הכותב הטענות וההוכחות השונות והשתדל להשיב עליהם דבר דבור על אופניו, וכמו"כ ליקט את הראיות שיש כנגד הארגמון ופרש הכל כשמלה.

והנה בכל הנוגע למעשה, פשוט שמסקנתו של הקונטרס הנ"ל נכוחה וישרה, כי רק רבותינו השופטים אשר בימינו, המה יורונו הדרך נלך בה ואת המעשה אשר נעשה, אך במה שנוגע לדו"ד בסברות וראיות ובהבנת הסוגיות כדרכה של תורה, מן הראוי ללבן הדברים, ולשם כך השתדלנו להביא ההוכחות להפורפור"א, ולפלפל בדברי הקונטרס הנ"ל קמא קמא דמטי לידן, לחבר לולאות התכלת אחת אל אחת ולברר את הקיצונה בחוברת השנית, ישוטטו רבים ותרבה הדעת, ומינה ומינה תרווח שמעתתא.

וזאת למודעי כי הדברים המפורסמים כבר, לא טרחנו להביאם כ"כ ממקורותיהם (אף שנשתדלנו לבדקם עד היכן שידינו מגעת), וסמכנו על כך שהרוצה לבדוק הדברים במקורותיהם יוכל לעשות זאת, כי לא רחוקים הם, ואנו לא באנו אלא לעורר לב המעיין.

פרק א'

מאי פורפורה

פורפורה הוא שמו של חלזון אשר נפוץ בצפון הים התיכון¹. החלזון נקרא כן מזה אלפי שנים ותיאורו מופיע בכתבי חכמי או"ה הקדמונים, שתיארו את מראהו, ומסרו פרטים רבים על חייו, דרכי התנהגותו ומקומות תפוצתו. בימינו נקרא חלזון זה "ארגמון"² כתרגום למילה היוונית פורפורה.

הפורפורה, מלבד מה שמשמש אצל האומות למאכל עד ימינו, שימש בעבר להפקת חומר יקר כזהב ששמו "פורפור" - ארגמן, והוא חומר צביעה בעל יופי ייחודי ואיכות גבוהה מאד, (העמיד ביותר בטבע). ניתן להפיק מן הפורפור גוונים רבים - החוקר הרומאי פליניוס³ מספר על ארבעה עשר גוונים שונים שהפיקו הצוריים מן החלזון, "משחור נוצץ כדיו ועד הוורד הכחלחל הלבנון", אך בעיקר הוזכרו ושמשו צבעי הארגמן והתכלת⁴.

¹ מחיפה והלבנון ועד תורכיה יוון ואיטליה. ב"בין תכלת לארגמן" הקשה באורך דהן בזמננו והן בזמן הגמ' "הארגמן מצוי לכל אורך חופי הים התיכון מצפון אפריקה וספרד, דרך איטליה ויוון, ובכל חופי ארץ ישראל, כולל עזה בדרום", והדברים אינם נכונים, כי הארגמן נצרך לקרקע סלעית ואינו מצוי בקרקע חולית, ולפיכך נפוץ אך ורק מצפון לחיפה (אשר נקרא שמה בעבר פורפוריון), ואם כי פליניוס מציין שגם בכמה מקומות בצפון אפריקה מצויים ארגמונים, אך כמו"כ כתב שבאסיה הוא מצוי רק באיזור צור, ואם אמנם נמצאו חלזונות מועטים גם דרומית לחיפה אך לא בכמות תעשייתית כלל.

ובבתל"א הקשה דהנה הלא "הארגמן מצוי טובא בכל חופי א"י עד כדי כך שביוון אוכלים אותו, וא"כ למה הוצרכו כל השבטים לזבולון הרי הוא מצוי בשפע רב כל השבעים שנה, ובנחלת זבולון אינו עולה אלא אחת לע' שנים", ומלבד מה שאינו נכון כלל כאמור, גם ודאי שבזמננו היה קשה מאד לצודו מקרקעית הים בעומק מטר וחצי עד שנים עשר מטר, (ופליניוס כתב שמסכנים נפשם לצודו במים סוערים), ובנחלת זבולון מצוי בשפע רב ועולה אחת לע' שנים.

גם רמז שם דבגמ' שכולם צריכים לך ע"י חלזון משמע שאינו ביוון, אך פשוט שמכל שבטי ישראל באו לקנות תכלת אצל זבולון ולא טרחו לייבא מיוון דוקא. ומה שהתכלת מצויה אף במקומות נוספים בים התיכון קרא הוא ביחזקאל כ"ז ז' "תכלת וארגמן מאי אלישה" ותרגם יונתן "ממדינת איטליא".

² יש כמה מיני ארגמונים וזה שמייחסים לו את התכלת הוא בעיקר זה הנקרא "ארגמן קהה קוצים" ובלע"ז "מורקס טרונקולוס".

³ שחי בזמן חורבן בית שני.

⁴ בבתל"א בכמה מקומות הקשה למה לא הזכירו הקדמונים ובהם פליניוס את התכלת, ולפלא איך נקט כן בזמן שכ"כ האריך פליניוס בתיאור התכלת.

הפורפור והבגדים הצבועים בו היו יקרים ביותר, ו"בתהלכות הנצחון מופיעים יחד עם הזהב"⁵. הפורפור היה מקור עשרה המפורסם של העיר

התכלת נקראת בכתביו קונכיליא, ומדמה אותה לצבע הים ולפרח שנקרא הליוטרופא שעליו כתב בספר כ"ב שלו שהוא כחול כמראה הרקיע, (וכתב שהמין "חלזון האבן" שהוא שמו של הארגמן קהה הקוצים, יצח במיוחד לקונכיליא).

במקורות אחרים נקראת התכלת בשם יקינטא. זה לשון החוק הרומי (תרגום) "אין רשות לשום אדם פרטי לפרק את הפורפורה הפורה, הן בתוך משי הן בתוך צמר, הנקרא "בלאטא" [ארגמן], "אוקסיבלאטא" [ארגמן חזק], וגם "יקינטא". ברם, אם מישהו בכל זאת ימכור את הגיזה של המורקס הנ"ל, שידע לו שממונו וראשו יועמדו לדין מיד". (קודקס יוסטיניאנוס 4:40:1).

גם בתרגום השבעים ליונית תורגם כל תכלת שבתורה להיקינתוס (וארגמן תורגם פורפורה, ויש שכל שבמק"א תרגמו השבעים גם תכלת פורפורוס, הרב אריה קפלן שמות כ"ד ד'), וכן בכתבי יוסף בן מתתיהו ופילון האלכסנדרוני. ובבית"א דן מהו יקינטון וכ' שאחד בקי יר"ש אמר לו שלא מכיר מילה כזו רק כשם פרח רב צבעים. (יש טוענים שהפרח היה נפוץ בעבר בעיקר בגוון כחול). אך עובדה היא כי בעל מוסף הערוך - ר' בנימין הרופא - היה בקי בלטינית, וכתב שעקילס תרגם תכלת יקינטינון. (במדרש (אסת"ר) הביאו רק תרגום עקילס לחור כרפס איירינון קרפסינון ור' ביבי אמר טיינון, וברור שר' ביבי לא בא אלא לחלוק על תרגום מילת כרפס שאינו קרפסינון אלא טיינון, אך תרגום מילת תכלת לא הובאה במדרש כלל מעקילס, מאחר ואין צריך כלל ביאור לתכלת, אך המוסף הערוך הביא מהעתקת היוונים שעקילס תרגם תכלת - יקינטינון).

(בעבר היה מי שרצה לטעון שמאחר ובכל התרגומים תכלת הוא יקינטא ולדעתו יקינטא הוא סגול, א"כ יש להטיל בציצית סגול המופק מפורפורה (ודלא כפי המסורת שהוא דומה לרקיע, ואח"כ חזר בו), אבל האמת שאף אם יקינתון הוא נוטה לסגול ה"ז מלמד שהיוונים והרומאים התייחסו בעיקר לארגמן ולסגול שהוא חשוב להם יותר, ולא האריכו בכחול שיכלו להפיקו מקלא אילן. וכשבקשו מתרגמי התורה לתרגם תכלת לא תרגמוהו למילת אינדיגו שהיא כחול פשוט ולא יבטא את משמעות התכלת ככחול פורפורי, והעדיפו לתרגם ליקינטא שהוא אותו חומר של תכלת רק שונה מעט בגוון והוא הדבר הכי קרוב ביונית לתכלת, (וידוע שאצל הקדמונים הוגדרו בשמות רק צבעים בסיסיים ולא לכל גוון היה שם נפרד), אף שבישראל, לתכלת של מצוה הוצרכו דוקא לצבע הכחול שהוא כגון הרקיע ודומה לקלא אילן).

⁵ לשון החוקר הרומאי פליניוס. על כל עניין הארגמן ראה גאיוס פליניוס סקונדוס, חקר הטבע, ספר ט, ס - סה (ובמקומות נוספים בספריו). פליניוס מתאר כי התכלת והארגמן ערכם כשל מרגליות, ושואל "מהו טירוף הדעת הזה למען הארגמניות?". יש לדעת שאנו נאלצים להשתמש במתרגמים מלטינית (או אנגלית) ואין אנו יכולים לעמוד על דיוק הדברים במקור. ראוי לציין שהמתרגמים הם לאו דוקא ממצדדי התכלת, והדברים תורגמו למשל לפני כשישים שנה בירחון ימאות, הרבה לפני שניסו להפיק תכלת מן הארגמן.

צור⁶ וידוע כי שימש לבגדי מלכים ורוזנים. לפני כאלף וחמש מאות שנה גזר הקיסר הרומאי יוסטיניאנוס עונש מוות על ייצור ארגמן ו"יאקינטה" מן הפורפורה⁷, וכך נצטמצמה הפקתו והשימוש בו נשאר אצל המלכים בלבד⁸, עם התפשטות הכיבוש הערבי חרבה לחלוטין תעשיית הצבע בצור וצידון, ונשכחה ידיעת הפקתו⁹.

מתעשייה עניפה זו נשארו עד לזמן האחרון תילים עצומים של מאות מיליוני קונכיות (בלי גוזמא)¹⁰, שכולן שבורות במקום הוצאת הצבע, הערמות ממוינות בין הזנים שמפיקים בעיקר כחול לבין הזנים שמפיקים בעיקר אדום¹¹.

⁶ ההיסטוריון היווני סטראבון כותב כי למרות שבתי מלאכת הצביעה הרבים מכבידים על הישיבה בעיר צור, אך מאידך עושרה של העיר בא לה בזכות מומחיותם של אומני הצביעה.

יש להעיר, באם חלזון הארגמן אינו של תכלת, היה מקום להזכירו גבי שבח נחלת זבולון במגילה ו' ע"א שנתרעם זבולון וכו' עיי"ש.

⁷ בבתל"א עמ' יט כתב "בשנים מסוימות, טוענים מצדדי הפורפורה, שהיתה גזירה מצד המלכות שלא לצבוע בו, וצריך בירור אם אכן כך הוא" ולפלא שלא טרח לברר ולעיל הובא לשון החוק הרומי. וביותר שבגמ' סנהדרין י"ב א' אמרינן "זוג בא מרקת ותפסו נשר ובידו דברים הנעשים בלזז ומאי ניהו תכלת, בזכות הרחמים ובזכותם יצאו בשלום" וברש"י נשר - חיל פרסיים וי"ג חיל רומיים, הרי שהיו גזירות מצד המלכות על התכלת.

⁸ וידועים דברי הרמב"ן על התכלת "והתכלת גם היום לא ירים איש את ידו ללבוש חוץ ממלך גוים" (שמות כ"ח ב'). ובהוספות לבתל"א נדחק טובא דכוונת הרמב"ן שאיש אינו מרים ידו ללבוש בגד בצבע התכלת מלבד מלך גוים.

⁹ בבתל"א כ' שהתכלת נגנז בידי שמים ולא בדרך הטבע וכפה"נ כוונתו דמשמאי גלגלו כן ולדעתו זו הוכחה שא"א למוצאו, ויל"ע בזה. ומה שכ' שהאידנא אין מצוות תכלת ולכן האמוראים סייעו לגונזו ולבטל מצוות עשה מן התורה, הם דברים קשים וזרים. [יש שקשרו בין עניין התכלת לעניין התנוצצות הגאולה ונסמכו עמש"כ בשער הכוונות שתכלת נגנז בעקבות חורבן הבית, ואין בדבריהם ממש, דכשם שאחרי החורבן נמשך עניין התכלת שנים רבות מאד עד שנשלם עניין החורבן ונתבטל הארת תכלת, כמו"כ אף איזה זמן קודם שיתחיל הגאולה אפשר שיהיה שייך עניין התכלת. ובמופלא ממך אל תחקור].

¹⁰ ובאנצ"ע ע' ארגמן צורי נכתב על תל ע"י צידון בממדים של 100 מטר על 25 מ' ברום 3-4 מ' שכולו מורכב מקונכיות ארגמן קהה קוצים.

¹¹ כי יש לדעת, יש שלשה חלזונות מאותו משפחה שמפיקים חומר צובע דומה, ובשלתם יש תערובת צבענים אלא שבהם קוצים יש ריכוז גבוה של צבען כחול ובחד קוצים ובארגמנית אדומת פה יש ריכוז גבוה של צבען אדום, ומשלשתם ניתן להפיק

חז"ל לא הזכירו בשום מקום חלזון שצובעין בו מלבד אותו של תכלת, ומאידך כינו בכ"מ לבוש מלכות, הצבוע תכלת או ארגמן, בשם פורפירא, כגון גבי מרדכי¹² וכן באגדה שהקב"ה לובש פורפירא שלו, ובצע אמרתו בזע פורפירא דיליה וכו' ובמדה"ג¹³ גבי כיסוי ארון "שכן דרך מלכים פורפירא שלהם תכלת", ומסתבר דלבושי המלכות נקראו כן ע"ש מוצאם מן הפורפורה.

במקביל לא הוזכרה בכל ספרי העת העתיקה שבידינו - כולל למשל ספרי אריסטו וספרי פליניוס¹⁴ - תעשייה נוספת של צבע יקר מאד באותו איזור ממש ומחלזונות, וכמו"כ לא נמצאו קונכיות מכל אותם חלזונות של התכלת¹⁵.

את כל הגוונים אלא שההגיוי והקל ביותר להוציא כחול הוא מקהה הקוצים, וכל זה תיאר פליניוס וכן הוא המציאות.

ובבתל"א הציג כאילו "יש לפחות שלשה ארגמונים ומצדדי התכלת החליטו ברוחב דעתם דווקא על קהה קוצים" והאמת שהדעת נותנת שמשלשתם כשר כי זה אותו חומר ואותו בע"ח, ולא מצינו הלכה למשה מסיני איזה תת זן חלזון בעין או אם זכר אם נקבה, ולישנא דברייטא (תוספתא דמנחות פ"ט) "תכלת אינה כשרה אלא מן החלזון שלא מן החלזון פסולה", וממילא כיון שהכל אותו חומר והוא הנקרא תכלת מסתברא דאין לחלק בין זני ארגמונים. ואפי' אם נניח שהתורה כן התכוונה לאחד מהם דווקא, הרי שמסתבר שזהו אותו שדרך העולם להוציא ממנו התכלת, וכפי שכתב פליניוס שזהו קהה הקוצים שריכוז הכחול בו גבוה. ויש לציין שערימות הקונכיות שנתגלו בצור וצידון, ממוינות לפי ערימה ממין קהה קוצים וערימה נפרדת לחד הקוצים וארגמונית אדומת הפה.

¹² פדר"א נ' ואסת"ר י' י"ב

¹³ במדבר ד' ה'

¹⁴ שכתב את האינציקלופדיה המקיפה ביותר שנכתבה בעת העתיקה, (37 כרכים), במטרה להקיף את כל חכמת הטבע שהיתה ידועה בימיהם, וכן אריסטו חיבר ספרים רבים שהם בידינו ותיאר כל חכמת הטבע שהיתה ידועה בזמנו, ושניהם - היינו אריסטו ופליניוס - ועוד רבים אחרים לא כתבו מאומה על תעשיית צבע נוספת יקרה מאד מחלזון אחר באותו איזור ממש, הלא דבר הוא. ובבתל"א כתב שאין מביאים ראיה מן השוטים ופלא כי לא כן דרך רבותינו הראשונים כלפי חכמת הטבע של היוונים ואמרו "חכמה בגויים תאמין", וידוע דעת הרמב"ם על חכמת אריסטו, ועי' רמב"ן ריש תזריע שטרח ליישב הפסוק לפי דעת היוונים בטבע. ובגמ' שאמרו בג' מקומות אין מביאין ראיה מן השוטים מיירי בנוצרי יש"ו ובנחש שוטה ובקליאופטרה שעשתה נסיון טפשי שאינו מוכיח כלום (לרבי ישמעאל) עיי"ש.

עוד טען בבתל"א ושנה בהוספות לבתל"א למה השמיט פליניוס את שימוש היהודים בתכלת לציצית, אך פליניוס כתב ספרו על חכמת הטבע ולא על דתי העמים.

¹⁵ אף ששמשו בהיקף גדול ללבושי מלכות כמבואר בגמ' שבת כ"ו

והנה המקור היחיד בראשונים מהו חלזון התכלת הוא הראבי"ה בשם ירושלמי "קבלתי שיש מין צבע שקורין כרתי ודומה לתכלת, וגרסין בירושלמי בין תכלת לכרתי בין פורפורין ובין פריפינון והוא מעיל שקורין בלשון לע"ז פורפירא ויש שדומה לו קצת."¹⁶ ולא מצאנו עוד מי מהראשונים שקרא לתכלת בשם.

ובאמת החוות יאיר במקו"ח¹⁷ ור"א הרופא בשלטי הגבורים ור"ב הרופא במוסף הערוך¹⁸ כתבו כן, שאת התכלת מפיקים מחלזון הפורפורה-ארגמן. וכן, להבדיל, דבר זה הוא כהיום הסכמת כל חוקרי הטבע, ההיסטוריה והארכיאולוגיה¹⁹.

החוות יאיר (כפה"נ ע"פ דברי החוקרים) כתב שהתכלת אינו בלו"א (כחול) אלא צבע פורפר (ארגמן-סגול), וזה לכאורה אינו כפי המסורת וכפי שמשמע מהגמ' ומהראשונים שהוא כגוון שמים, אך כל כך הוברר אצלו בוודאות גמורה שהוא החלזון האמיתי עד שהוכרח לנטות מהפשטות שצבעו צריך

¹⁶ וניתן לעקש ולומר שעל הכרתי כתב כן שהוא מעיל פורפורה אבל האמת יורה דרכו שעל התכלת כתב כן וכלישנא דירושלמי פורפורין, ועל הכרתי שיש דומה לו קצת (ועל התכלת לא היה כותב לשון "יש שדומה לו" לכרתי). ובבתל"א נקט בראבי"ה שפורפורה אינו קשור כלל לבגד תכלת, אלא הוא מעיל, וצע"ג, דודאי דוקא משום צבעו (או חומר שבו נצבע) נקרא מעיל זה פורפורה, ואם פורפורה הוא מעיל א"כ פירוש המשנה "משיכיר בין מעיל לכרתי" ... (ובהוספות לבתל"א פירש משנתו שכוונת הירושלמי לבדוק בין מעיל תכלת למעיל כרתי, אך אכתי מעיל תכלת על שום צבעו נקרא פורפורין ומעיל הכרתי על שום צבעו נקרא פריפינון).

¹⁷ ס' י"ח ב'

¹⁸ וכן הוא בתועפות ראם על היראים, מצוה ת"א

¹⁹ בבתל"א כתב שאתא ינטינה והכה לדג הדיו ואתא פורפורה ונשכיה לינטינה וייתא קושקושא ויכליה לפורפורה. מן הראוי להעמיד דברים על דיוקם, מאז הוחל חקר התכלת והארגמן כל המחקרים הביאו לאותה מסקנה. בשנת תרנ"ח י"ל ספר שנכתב ע"י ראש המכון לחקר הארכיאולוגיה המצרית בוינה, ובו הציע לזהות את התכלת עם הארגמן קהה הקוצים ואת הארגמן עם חד הקוצים, אחריו החרו החזיקו חוקרים ומחקרים רבים מתחומים שונים, זה כמאה ועשר שנה (ע' בהרחבה במאמרו של י. זיידרמן). הצעת האדמו"ר מרדזין זצ"ל על הדיון אינה עומדת במבחן ויבואר להלן. הרב הרצוג מציע את הינטינה אחרי שכותב ש"רחוק הדבר מאוד שהחילזון של תכלת לא זה החילזון הנקרא מורקס טרונקלוס", וכמו"כ אין כל דרך לצבוע מן הינטינה. ברור שבהשתלשלות דברים הזו אין זה נכון להציג כאילו כל כמה זמן ממציאים דג אחר ודוחים את הקודם.

להיות כצבע השמים והים, ומסתברא שאילו היה מוצא שניתן לצבוע בדמו בלו"א היה מתברר אצלו אף יותר בהחלט כי הוא זה.

התפא"י²⁰ כתב ע"פ החוקר געזעניוס²¹ שהתכלת הוא מן הפורפורה והקשה ע"ז דקיי"ל שהוא כחול שמים ואילו מן הפורפורה מוציאים כחול הנוטה לסגול²², אך כהיום הוברר שבתהליך פשוט ניתן להוציא מנוזל הארגמון גם צבע כחול נקי, כי אחרי שעובר הנוזל תהליך הנקרא "חיזור"²³ מחממים אותו מעט או מניחים בשמש ובכך מתקבל צבע כחול נקי הנקרא בלשוננו "תכלת"²⁴.

²⁰ בקופת הרוכלים, בגדי כהונה.

²¹ חכם מחכמי או"ה שהיה מומחה לשפה העברית ולשפות וכתבים העתיקים ששימשו באיזור א"י.

²² מן הראוי לציין שהתפא"י דייק היטב לשון הרמב"ם שאי"צ דווקא מן החלזון אלא רק בכדי שתהיה צביעה ידועה העומדת ביפיה, אלא שכל ע"פ חכמי הצביעה המפליאים במלאכתם שאין צבע כגון שמים שהוא בר קיימא, ולכן בעיני דווקא מדם חלזון. וכבר כתבנו שדם הפורפור הוא הצבע הטבעי העמיד ביותר שישנו.

²³ תהליך פירוק מולקולה מן החמצן שבה. התהליך מחליש את הקשרים במולקולה ומאפשר לה להיקשר למים ומהם לצמר. בבתל"א טען דמנין שהכירו הקדמונים תהליך זה, אך האמת שמלבד מה שנמצא צמר צבוע תכלת מן הפורפורא, בלא"ה זה נצרך גם לצביעת ארגמן בכדי שיקלט היטב בצמר, והקדמונים ידעו גם ידעו כיצד לעשותו, ופליניוס תיאר זאת בספרו. האינזים המפרק את המולקולה נמצא בבשר החלזון עצמו אך נרקב מהר אחרי מותו וזה אחד הסיבות שחשוב להפיק את הצבע כשהחלזון עדיין חי. מאחר ובאופן טבעי החומר המופק מהחלזון מכיל תערובת צבעני אדום וכחול (שביחד יוצרים סגול) פירוק המולקולה והחלשת קשריה גורם לאדום להשתחרר בעת חימום קל - ע"י חשיפה לשמש או אדים - וכך נשאר הכחול לבדו. (ובהוספות לבתל"א פירש שחיזור הוא החזרת החומר למצבו הראשון, אך לא זהו חיזור).

בבתל"א כ' דמסתמא לא מצאו שאריות צבע כחול מן הפורפורא כי א"כ היו מציינים זאת בהבלטה, והן אמנם באופן כללי מעטים מאד האריגים שמשתמרים אלפי שנים, אך אילו בחש אשכח, כי בכמה מקומות נמצאו וראה בסוף המאמר תמונת אריג אוכף מתקופת בית ראשון שנשמר היטב והוא צבוע סגול וכחול ושניהם מן הפורפורה.

בגמ' שבת ע"ה גרס רש"י כל כמה דאית ביה נשמה טפי ניחא ליה כי היכי דליציל צבעיה וג' הערוך דליציל צבעיה, ובארגמון תרוויהו איתנייהו, הן מה שאחרי מותו נעכר צבעו והן לעניין הצלחת הצבע לחבור לצמר.

²⁴ בבתל"א נקט שכוונת הרמב"ם (והחינוך שהביא לשונו) "כעין הרקיע בטהרו" היינו צבע בהיר מאד, ופליג ארש"י דס"ל שהוא כהה כרקיע המשחיר לעת ערב.

והנה בברכות נט ע"א מבואר שטוהר הרקיע הוא רק אחר שירדו גשמים כל הלילה ונתפזרו העבים בבוקר מיד ע"י רוח צפונית, דאז אין אבק ועפר, ואכן צבע הרקיע אחר הגשם הוא כהה בהרבה מהרגיל. (ובימינו נוסף עוד פיח ועשן להעכיר טוהר השמים,

לסיכום בכדי לומר שחלזון של תכלת אינו הארגמון, יש להניח שהיו בעת העתיקה שני חלזונות ששמשו לצביעת גוון דומה (או זהה), שניהם קשים להשגה ודמיהם יקרים מאד, התעשייה שלהם התרכזה באותו אזור ומשניהם הקפידו להוציא את הצבע בעודם בחיים²⁵, על החלזון האחד (ארגמון) יש שלל ידיעות ארכיאולוגיות והיסטוריות, ובו לא השתמשו לציצית, ולא הוזכר כלל במקורותינו, ואילו על החלזון השני (של ציצית) לא הגיעה אלינו כל ידיעה היסטורית או איזה ממצא ארכיאולוגי²⁶.

בשניהם הופסק השימוש באותה תקופה בערך²⁷, האחד (ארגמון) נזכר בחוק רומאי כמי שממנו מפיקים יקינטא והשני (התכלת) מכונה בכל התרגומים על התורה יקינטינון/יקינתוס, ובאורח פלא הראבי"ה ע"פ הירושלמי מכנה את התכלת "פורפורה/פורפורין" כשם החלזון המקביל בפי חכמי האומות.

והעידו שבמקומות הנקיים וגבוהים כמו במדינת שוויץ שהשמים כחולים ונקיים, הרי הם כהים הרבה יותר מהרגיל אצלנו).

וראיה ברורה שאין כוונת הרמב"ם לצבע הבהיר מאד, כי כתב בפ"ב מציצית ה"ח היתה כולה תכלת עושה לבן שלה משאר צבעונין חוץ מן השחור מפני שהוא נראה כתכלת. וע' מקו"צ שם.

²⁵ בשניהם אין משתמשים בדם החיים, לפי מש"כ ר"ת שדם של צבע מיפקד פקיד.
²⁶ ונקרא בפי חז"ל סתם "חלזון" בלי כל שם לוואי, למרות שיש תעשייה שלימה של צבע דומה מחלזון אחר. בבתל"א העיר למה לא הזהירו מחלזון הינטינה, והדבר ידוע שאין כל אפשרות לצבוע מינטינה כלל וכלל, והרב הרצוג לא הוציא ולא ניסה להוציא מעולם כל צבע, לא מינטינה ולא מארגמון, ולא כמו שכל בבתל"א ושנה בהוספות לבתל"א, שהרב הרצוג לא הצליח להוציא כחול מארגמון, כי האמת שלא ניסה ונסמך על נסיונות ומסקנות חכמי האומות.

²⁷ על שניהם גזרה המלכות גזירות.

פרק ב'

ההוכחות מחז"ל

מרבית הראיות שהובאו בעניין הארגמון לכאן ולכאן אינם מן התלמוד ומדברי חז"ל, כי כמעט לא נמצאו דברים מפורשים בעניין זה, אך זכינו לדברי רבותינו הראשונים בכמה מקומות שמכלל דבריהם נראה שנחלקו בהבנת עניינו של החלזון, ומזה נגזרו הוכחות לכאן ולכאן.

א. במנחות מד. "ת"ר חלזון זה גופו דומה לים וברייתו דומה לדג ועולה אחת לשבעים שנה ובדמו צובעין תכלת לפיכך דמיו יקרים".

ולכאורה הארגמון אינו מתאים כלל לתיאור זה כי אין מראהו כדג ואין צבעו כים, ומצדדי הארגמון טוענים כי על הקונכייה מצטבר מה שנקרא "צמידה ביולוגית" שהוא יצורים זעירים היוצרים יחד כל מיני גוונים, ולפעמים הוא ירוק או כחול ודומה לקרקעית הים, וזהו "גופו דומה לים"²⁸, ועדיין צ"ב וגם במה הוא דומה לדג²⁹.

ובאמת נראה דכל עיקר הברייתא לא באה אלא לפרש להא דדמיו יקרים כדמסיים ואזיל ורק לאחר שנותן בו סימנים מסיים "ובדמו צובעין תכלת", ואפשר דבשבח נחלת זבולון נשנית³⁰, וא"כ אולי אפשר לפרש כן, חלזון זה,

²⁸ יש להעיר שהחוקר געזעניוס (הו"ד בתפא"י) העיד שקונכיית הארגמון צבעה כצבע הים.

"כששולים ארגמון קהה-קוצים מהים, קונכייתו צבועה במגוון צבעים עזים של סגול, ירוק, כחול, חום וכו', בגלל נוכחות כיסוי יצורים זעירים צבעוניים הנצמדים לדופן הקונכייה כולו ("צמידה ביולוגית"). קרקעית הים על אבניה וסלעיה, שביניהן גרים ומשוטטים החלזונות, אף היא מכוסה באותה הצמידה הביולוגית הצבעונית. ולפיכך קשה מאוד לצוללנים להבחין בין הקונכיות לבין הסלעים מסביב בשעת האיסוף בים". (ד"ר י. זיידרמן).

²⁹ בבתל"א כ' דאפשר דדומה לדג בזה שאין לו קונכיה, ולפי"ז למה נקט דג יותר מכל בע"ח אחר כגמל למשל או נמלה.

³⁰ בבתל"א כ' דכל מי שיש לו לב מבין בתלמוד יודע שכוונת הברייתא למסור סימנים למוצאו והדברים מתמיהים, כי הלא הברייתא מסיימת במילים "ובדמו צובעין תכלת" כאילו הוא עניין נוסף, והלא כל עיקרו לא בא אלא לומר "איזהו חלזון של תכלת", ע"כ שאין כאן סימנים אלא לפרש יוקרו, ובגמ' מייתי לה גבי הא דהיה ר"מ אומר קשה עונשו של לבן יותר משל תכלת, (אלא דהפסיק ביניהם בעוד דברים שהיה ר"מ אומר עיי"ש). ומלבד זאת הלא הברייתא נכתבה בזמן שהחלזון היה ידוע ואם לצורך זמנים שיאבד הלא סימנים אלו לכאו' אינם מובהקים.

גופו דומה לים, היינו מראיתו דומה לסביבתו כלומר לים שבתוכו הוא נמצא, (הארגמון, שוכן בקרקעית הים ונטמע היטב בסביבתו וקשה מאד להבחין בו מתחת לפני המים) וברייתו דומה לדג היינו שתכונתו כדג שהוא חיה ימית וניתן לצודו רק בים, באותה סביבה שקשה למוצאו בה בגלל דמיונו אליה, ולצודו ביבשה או על פני המים כשהוא צף הוא דבר רחוק מאד מאחר שעולה אחת לשבעים שנה³¹, ובדמו צובעין תכלת וכל ישראל צריכים לו לפיכך דמיו יקרים.

ומש"כ בביאור ברייתו דומה לדג דאין פי' במראה אלא בתכונה נראה דכן הוא ברמב"ם, דהנה הר"מ העתיק הברייתא בהשמטת מילת "דומה" וז"ל בפ"ב מציצית "ואח"כ מביאים דם חלזון והוא דג ודומה עינו לעין הים" חזינן דפירש גופו דומה לים על מראית גופו ואילו ברייתו דומה לדג פירש שהוא דג, ובזה דייק שפיר לישנא דברייתא "גופו" ו"ברייתו" דלכאורה הוא כפל לשון, דגוף וברייה אין אלו שני דברים נבדלים זה מזה, והול"ל מראה גופו דומה לים וברייתו דומה לדג, אבל להר"מ א"ש דגופו היינו מראית גופו וברייתו היינו תכונתו³².

ב. איתא בסנהדרין צ"א אמר ליה ההוא מינא לרבי אמי אמריתו דשכבי חיי והא וכו' ואם אי אתה מאמין וכו' שמא תאמר לזמן מרובה עלה להר וראה שהיום אין בו אלא חלזון אחד למחר ירדו גשמים ונתמלא כולו חלזונות.

ופי' רש"י חלזון - תולעת שיוצא מן הים אחד לשבעים שנה וצובעין בדמו תכלת, ולכתחלה אינו נראה בכל ההר אלא חלזון אחד: ולמחר - שהגשמים יורדין מתמלא כולו חלזונות ונראה למורי שביצי חלזון (ראשון) משריצין כולן, אלמא יש בידו לחיות לפי שעה: עכ"ל.

ומזה הוכיחו דאין זה הארגמון דהא אין שייך בו עולה להר.

והנה הא דעולה אחת לשבעים שנה, אינו דבר רגיל, וברדב"ז³³ הוכיח שלא היה עולה אלא בזמן שישראל בנחלתם, משמע שאינו דבר טבעי, ומאן יימא

³¹ מכמה וכמה הוכחות שניתן לצודו תמיד בקושי אלא שפעם בשבעים שנה עולה וקל לצודו.

³² אך רש"י פי' גופו - מראית גופו וברייתו - תבנית דיוקנו. במסכת ציצית הובא בגי' אחרת "וגופו דומה לרקיע" ולפי"ז א"א לפרש כמו שפירשנו.

³³ ח"ב תרפ"ה

לן שאינו עולה אחת לשבעים שנה להרים, בזמן שישראל בנוויהם, ואין מקום להחליט על דבר יוצא דופן כזה, כדבר שאינו מתאים לארגמון.

ועוד, דיל"ע למה נקט רש"י שאותם חלזונות שהראה לו בהר היו אלו של תכלת הלא בכ"מ ברש"י חזינן דמילת חלזון (וכן הלע"ז שלה - לימ"ץ, לימצ"א) קאי אכל מיני שבלולים ורכיכות ובעלי קונכיה שונים, ולא דוקא אחלזון של תכלת.

ונראה דהוקשה לרש"י האי מאי שנתמלא כל ההר חלזונות בלילה אחד, והוצרך לפרש שעלו בפתע מן הים, ודקדק בלשונו שלכתחילה - היינו קודם שעולין מן הים - אינו נראה בכל ההר אלא חלזון אחד ומשמעות לשונו שמה שנתמלא כל ההר חלזונות הוא ממה שיצאו מן הים. אך אח"כ הביא רש"י פי' אחר ממורו, דחלזון אחד השריץ כולן ומזה נתמלא כל ההר חלזונות (והוא החלזון שנפוץ אצלנו הנקרא חלזון הגינה), ולפי"ז אין צריך לומר דמיירי בחלזון התכלת וזו כוונת רש"י³⁴.

וביד רמ"ה כתב די"מ שהוא חלזון של תכלת (והקשה ע"ז דהאי חלזון מאי בעי בהר, ואם הביאו העבים במיטרא אפשר שהגשמים הביאו כולם ואין בזה דוגמא לתחיית המתים) וי"מ דחלזון ראשון השריץ כולם. (וגם ע"ז הקשה דא"כ אינו עניין לתחיית המתים) ומסיק שאינו לא זה ולא זה אלא ברייה הנוצרת מעפר ומים ונקרא בערבי חלזום.

וע' תוס' שבת ע"ה ע"א ד"ה הצד שנקטו דחלזון אינו יכול לחיות מחוץ למים כלל, וא"כ ודאי סברי דהך דנמצא בהר אינו אותו של תכלת, וכן נקט הריטב"א שם.³⁵

³⁴ אך ביד רמ"ה משמע שגם להפי' שהוא של תכלת, אחד השריץ כולם. וצ"ע. עוד יש לציין שברש"י סנהדרין י"ב נקט נמי דחלזון של תכלת עולה להרים.

³⁵ בבתל"א הוכיח מרש"י שחלזון התכלת אינו הארגמון, והביא שהרמ"ה חולק על רש"י דלא מיירי הכא בחלזון של תכלת, אך הכריע דלא כהרמ"ה מכח הפסוק שפוני טמוני חול, ואינו, דגם בים יש חול ובאמת דרך הארגמון להתחפר בחול בקרקעית הים. ובר מן דין דבמגילה ו' א' משמע דטמוני חול לא קאי אחלזון אלא רק שפוני, ושפוני אינו מוטמן אלא חשוב, עיי"ש וברש"י.

מאחר ומצינו להתוס' והריטב"א והרמ"ה שנקטו ברור שהך חלזון שעולה להר אינו אותו של תכלת, יש לתמוה על הבתל"א שכתב ושנה בהוספות לבתל"א, שבגמ' מבואר שחלזון התכלת עולה להר ואילו הארגמון אינו יכול לצאת מהמים.

ג. שבת ע"ה ע"א ת"ר הצד חלזון והפוצעו וכו' וליחייב נמי משום נטילת נשמה אמר ר' יוחנן שפצעו מת רבא אמר אפי' תימא שפצעו חי מתעסק הוא אצל נטילת נשמה והא אביי ורבא דאמרי תרוויהו מודה ר"ש בפסיק רישא ולא ימות שאני הכא דכמה דאית ביה נשמה טפי ניחא ליה כי היכי דליציל צבעיה³⁶.

ובתוד"ה כי היכי דליציל צבעיה, הקשה ר"י דמ"מ על נטילת הדם ליחייב משום נטילת נשמה והשיב לו ר"ת דדם חלזון הראוי לצביעה מיפקד פקיד ולא מיחייב על אותו דם משום נטילת נשמה ועל דם אחר היוצא עמו נמי לא מיחייב דלא ניחא ליה כי היכי דליציל צבעיה, עכ"ל³⁷.

הנה נקט ר"ת דאף שבפשטות לישנא דגמ' "ובדמו צובעין תכלת" וכן "מייתנין דם חלזון" מיירי בדם הרגיל שהוא דם החיים, מ"מ הכריח מן הסוגיא שהוא מיפקד פקיד ואינו דם חיותו³⁸. ואם אמנם הארגמון הוא חלזון התכלת הרי שהדברים נהירים וברורים³⁹.

³⁶ וכבר כתבנו שהארגמון מעכיר צבעו אחרי מותו. ופליניוס כתב על הארגמון שמשתדלים להוציא ממנו הצבע בעודו חי.

³⁷ הריטב"א כ' עוד תי' דחלזון שאין לו איברים והוא גוף אטום, אין חייב על נטילת נשמה אא"כ המיתו כולו.

³⁸ ולשון דם, אף שהוא שקוף וצלול, עי' רש"י נדה מ"א שפי' טיפי מרגליות - דם לבן וצלול. וכן מצינו "דם ירוק שבאשה" והוא ליחה שאינה דם כלל.

³⁹ בבתל"א טען דכשנטלים הבלוטה מהארגמון המוות אינו מידי ואילו בסוגיא משמע שמת מיד. ומלבד מה שיש לחלק טובא בין אופן שמחתכים היום במלקחיים דקות לבין סכיניהם, (דס"ס אותה בלוטה אינה "פציעה קלה" כלשון הבתל"א, כי היא נמצאת בגרון החלזון ומהוה חלק ממערכת העיכול שלו), מלבד כל זה יש לדון בראיותיו מסוגיין.

מה שכ' להוכיח מהא דלא מוקמין לה לברייתא בשפצעו סמוך למוצ"ש, אינו נכון דאף שפצעו בשבת ומת למוצ"ש חייב כדאמרי' שבת ק"ז השולה דג מן הים כיון שיבש בו כסלע חייב ופירש"י דתו לא חיי וברמב"ם "ולא עד שימות אלא כיון שיבש בו כסלע בין סנפיריו חייב שעוד אינו יכול לחיות", מבואר דאי"צ שימות בכדי לחייבו, כיון דתו לא חיי. וסברא היא דמכת מוות היא עצמה נטילת נשמה דלא גרע מחבלה. ובמנ"ח במוסך השבת הוכיח מזה דאפי' עביד טריפה חייב.

ובר מן דין דאף אי הוה בעינן שימות ממש, אפשר דסגי במה שמת למוצ"ש כשם שסגי בקליטת הזרע אחר השבת לחייבו אזריעה, והאחרונים נקטו דדמו להדדי ואכמ"ל וע' אבנ"ז.

ד. שבת כ"ו ע"א ומדלת הארץ השאיר נבוזראדן רב טבחים לכורמים וליוגבים וכו' יוגבים אלו ציירי חלזון מסולמות של צור ועד חיפה. וברש"י שעוצרין ופוצעין את החלזון להוציא דמו כדאמרן בפרק כלל גדול לקמן והניחם נבוזראדן ללבושי המלך.

והנה הדבר ברור שבאותה תקופה ממש היתה מסולמה של צור ועד חיפה תעשיית צבע מחלזונות הארגמון להפקת פורפור, ואילו בגמ' נקטינן "חלזון" בעלמא שהוא חלזון התכלת ולמה לא השאיר נבוזראדן יוגבים גם לצורך הארגמון, אלא ש"מ דחלזון חד הוא המשמש לתכלת ולארגמן (ללבושי המלך).

ה. ואגב דאירינן, הנה מקום להציע איזה ביאור בגמ' מנחות מב: אמר ליה אביי לרב שמואל בר רב יהודה הא תכילתא היכי צבעיתו לה אמר ליה מייתינן דם חלזון וסמנין ורמינן להו ביורה ומרתחינן ליה⁴⁰ ושקלינא פורתא בביעתא וטעמינן להו באודרא ושדינן ליה לההוא ביעתא וקלינן ליה לאודרא שמע מינה תלת שמע מינה טעימה פסולה ושמע מינה דבעינן צביעה לשמה ושמע מינה טעימה פסולה.

וצ"ב מה שאל לו ומה השיב לו, דהלא שאלו כיצד צובעין והוא לא השיב לו מאומה בצביעה רק אמר בסתם דמבשלים ליה בסממנין כדרך שהצבעין עושין, ועיקר תשובתו קאי אבדיקה, שאחר שהצבע מוכן בודקין אותו בביצה

ומה שכתב עוד, דהדעת נותנת שאם יכול הוא לחיות זמן מה מסתמא ניתן גם לרפאותו ובכה"ג לא חשיב פס"ר, מלבד מה שהוא חידוש גדול בדרכי הטבע, גם לדינא בודאי לא מהני הא דאפשר לרפאותו דלא ליחשיב פס"ר לנטל"ש, ופשוט.

עוד טען שם דלא חשיב לא ניח"ל דימות כיון שלא איכפ"ל שימות לאחר שעה, [וכבר כתבנו דאפשר שהם היו מוציאים הדם באופן שהורגו לאלתר], ויל"ד בזה דאפשר דכיון דס"ס משתדל הוא שלא ימות בפעולתו, אף שלא איכפ"ל שימות אחר שעה, מ"מ מכלל לא ניח"ל במיתתו לא יצא, וע'.

עוד הוסיף לדייק מלשונות הראשונים את דרך עצירת הדם, אך מסתברא דהראשונים לא באו אלא לפרש דין התלמוד ולא ללמד מהות החלזון ואופן סחיטת דמו.

⁴⁰ בבתל"א הניח שכמות המים משפיעה על כהות הצבע ובהירותו, (ואף שצובעי התכלת שזו היא מלאכתם אומרים שאינו כן, הטיל ספק בדבריהם), מאחר שהניח כן, הקשה למה לא פירט רב שמואל בר יהודה כמה מים לשים ביורה כי הלא הוא משפיע על הצבע (להנחת הבתל"א), אך הרואה יראה כי אין כאן כל קושיא, כלום פירט רב שמואל כמה דם או אילו סממנין וכמה, או כמה זמן להרתיח וכו' ולא אמר אלא דמרתיתים הדם עם סממנים, והכל כדרך שהצבעין עושים כלשון הרמב"ם.

ושורפין אותו הצמר, ולמה לא השיבו אופן הצביעה, וגם למה בודקין בביצה ובצמר ולא מסתכלין ביורה לראות הצבע אם הוטב.

ואם הוא הארגמון אולי אפשר לבאר, דהנה צבע הארגמון משתנה לכמה גוונים וביורה עצמה אינו צבוע כלל כי אם מים צהבהבים עכורים ובהם צבענים שאינם ניכרים במים, ודרך הצביעה שאחר שמבשלין הדם עם הסממנין המפרקים אותו, טובלים הצמר ומוציאים וכשיוצא לאויר הופך לתכלת מיד⁴¹. וצריך לדעת מתי להכניס הצמר שלא יצא ארגמן או סגול וא"א לראות ביורה כלום, אך אם יכניס הצמר קודם הזמן לבדוקו יפסול כל היורה דבעינן כליל תכלת, וזהו ששאלו אביי לרב שמואל בר יהודה היאך יודעים מתי לצבוע הצמר, וע"ז השיבו דטעמינן בביצה וקלינן לצמר הנסיון, אבל לא השיבו על הסממנין ואופן הצביעה כי לא זה שאלו.

[בספרי פ' ברכה, אמר רבי יוסי פעם אחת הייתי מהלך בדרך מכזיב לצור ומצאתי זקן אחד ושאלתיו בשלום, אמרתי לו פרנסתך במה היא, אמר לי מחלזון, אמרתי לו ומי מצוי, אמר לי השמים מקום בים⁴² שמוטל בין הרים⁴³

⁴¹ ראה תמונה בסוף המאמר

⁴² וי"ג מקומות הרבה יש בים שמוטל בין הרים

⁴³ בבתל"א הביא הגי' ואין לך אדם שהולך לשם שאין סממיות מכישות אותו ומת ונימק במקומו. ובספרי לפנינו הגי' כש"כ למעלה, ולכא' הוא מוכרח כן, כי אותו זקן השיבו שהוא מתפרנס מזה, ובהכרח ניתן ליטלו בלי למות, ובבתל"א נקט שאותו זקן נעשה לו נס לפרנסתו.

גם נקט בבתל"א שבספרי מוכרח שנגזז לגמרי לצדיקים לעתיד לבא, והתעלם מזה שאותו זקן היה מוכר ומתפרנס מזה, גם שנים הרבה אחרי רבי יוסי היה התכלת נפוץ בישראל כמבואר בגמ' בכמה מקומות (מכל הני אמוראי דרמו תכלתא בפ' התכלת, ובמנחות לט רב ורבב"ח חזו גברא דמיכסי גלימא דכולה תכלתא ורמי תכלתא, ואביי שאל מרב שמואל בר יהודה היכי צבעיתו לה ובחולין צ"ה רב נתן בר אביי אירכס ליה תכלתא וכו' ומר ממשכי אייתי תכילתא בשני דרב אחאי שהוא בזמן חתימת התלמוד) ומה זה שאמר רבי יוסי שגנוז הוא לצדיקים לעתיד לבא, אלא ע"כ מאחר ששמע כמה קשה להשיגו אמר ניכר שגנוז הוא לעתיד לבא. ואפשר שגנוז ברובו וא"א להשתמש בו למלבושי יקר כי שמור הוא לצדיקים לעתיד לבא שיהיו מלובשים תכלת כדרך המלכים, וכדרך שהיו ישראל מלובשים פורפורין בהר סיני. ובלא"ה מסתבר למימר דלא קאי על תכלת דציצית לעתיד לבא, כי גנוז לצדיקים הוא לישנא דגמול ושכר, ולא מצינו הגמול המובטח קיום מצוות עשה מן התורה (וע' ב"ב ע"ד ע"ב ר"י חזא לקרטליתא דדביתהו דר"ח בן דוסא לעתידא למישידיא ביה תכלתא לצדיקי לעלמא דאתי, ובשני דרבי יוחנן ודאי הוא תכילתא בישראל).

וסממיות מכישות אותו ומת ונמוק במקומו, אמרתי השמים ניכר הוא שגנוז לצדיקים לעתיד לבוא.

ונראה שרבי יוסי ידע שאינו עולה עוד ושאלו כיצד משיגו, ואפשר לבאר תשובת הזקן ע"פ מה שתיאר פליניוס כיצד היו צדין את החלזון מאחר והוא בקרקעית הים (כלישנא דאותו זקן שנמצא בים ומוטל בהרים, היינו בין הסלעים בקרקעית הים), וכתב שהיו צדין אותו ע"י שהיו מורידין רשתות ובתוכם איזה רכיכה ימית שהיא פתיון עבור החלזונות, וכאשר החלזונות באים לאכול מן הפתיון אז מתעורר הבע"ח הזה ונושך החלזון ואז מעלין הרשתות והחלזון ניצוד ועמד בפי הפתיון, וזהו כעין מה שפי' אותו זקן לרבי יוסי כיצד צדין אותו].

* * *

כשיצא האדמו"ר מראדזין זצ"ל לידון בדבר חדש שהתכלת הופק מן הדיונון, היתה זו השערה בלא הוכחות ולא היתה סיבה להניח שזהו אכן חלזון התכלת, ועיקר מה שבחר בו מפני שדמו שחור כדיו כלשון הרמב"ם⁴⁴. וגדולי ישראל לא ראו כל טעם לקבל את הדברים⁴⁵. אחר כך נודע שהצבע הכחול של ראדזין כלל אינו מדם הדיונון אלא הוא תוצר של תהליך כימי

⁴⁴ הן אמנם האריך והשתדל להתאימו לדברי חז"ל, אך מכלל הצעה לא יצא. והגאון מקוטנא בישועות מלכו כ' "הנה זה רק סברא בעלמא..." "ודברי הרב שיחי' אינו אלא השערה בעלמא ע"כ א"א לסמוך ולסייע את מלאכתו" בגוף דברי הרמב"ם יש להעיר, שכאשר דם הארגמון מיובש ונטחן לאבקה וכפי שרגילים להשתמש בו לצביעה, אזי הוא סגול כהה/שחור כדיו היבש (ולא רק כאשר נצבר הרבה יחד כש"כ בבתל"א).

ויש לע' מנא ליה להר"מ הא דדמו שחור כדיו מאחר שלא נזכר בתלמודים ובמדרשים שבידינו, ויש שרצו לומר שמקורו הוא ממה שכ' אריסטו שהוא כהה ותרגמוהו ללשון ערבי שחור כדיו כי כן הוא בערבי תרגום מילת כהה, וכבר כ' הרמב"ם לר"ש אבן תיבון שלמד ספרי אריסטו בלשון ערבי, ואם כנים הדברים ה"ז מקור מדברי הר"מ שדברי אריסטו על הפורפורה קאי אתכלת דמצוה.

⁴⁵ ואעפ"כ ידוע שהיו מגדולי ישראל שהטילו בצנעה, וכמו שידוע מהמהרש"ם מברז'אן שרק אחר פטירתו נודע שהטיל תכלת דראדזין, מצוואתו שצוה לקוברו בה. וכן העידו שר' איצ'לה פונביז'ר הטיל הדיונון בטליתו.

יש לציין שאף לא אחד מכל גדולי ישראל שהשיבו על הצעת הראדזינר לא העלה את טענת "חדש אסור מן התורה" כפי שטען הבתל"א, ואיך ניתן לכנות מצוות עשה של תורה "חדש", ודוגמא לדבר, ידוע שהחת"ס עצמו צידד שיש מקום להקרבת קרבן פסח בזמנינו, ולא אמר ע"ז חדש אסור מן התורה...

שהיה ידוע גם קודם לכן להפקת כחול סינטטי, לצורך כך יש להתיך תערובת ברזל וציאניד, כאשר מתיכים בחום גבוה עם חומר אורגני (מן החי) מתפרק החנקן והפחמן שבו ומתערב עם הברזל, לשם כך ניתן להשתמש בכל דם או בשר מן החי, ובתהליך דראדזין החליפו דם השור שהיה בשימוש קודם לכן בדם מן הדיונון⁴⁶. בסוף התהליך לא יכול להיות שום זכר מן הדיונון, מאחר ובחום של 900 מעלות, רק התכת הברזל שורדת.

ובשם הבית הלוי כ' הראדזינר בספרו⁴⁷ שאמר הבית הלוי לומר ולכתוב לו, שהדיונון אינו חלזון התכלת שכן המסורת כנגדו, מאחר ובכל הזמנים היה ידוע ואעפ"כ לא השתמשו בו הרי זה כמסורת שאינו הוא. והוסיף הבית הלוי שרק אם נוכל לפרש למה הופסק השימוש בו, לא יהיה הדבר נסתר מן המסורת. ובארגמון ידוע שגזרו הרומאים גזירות עליו, בערך בזמן שנסתלק התכלת מישראל ונסתלק הארגמן מכל העולם, וא"כ הארגמון מתאים עם מה שכ' הבית הלוי ואינו נסתר מן המסורת⁴⁸.

ובשם החזו"א הביאו⁴⁹ שאמר שהדיונון בודאי אינו חלזון התכלת⁵⁰, ואמר עוד שאין שום היזק בדבר להטיל ספק תכלת ואילו היה צל צלו של ספק, הלא היו הגדולים אזי מקבלים אותו⁵¹, וודאי בכגון דא שברירא שאינו הוא ל"ש למימר אם לא יועיל לא יזיק⁵², אך לפי"ז בארגמון דיש יסוד מוצק לומר כי הוא זה, אם כן שייך בו הא דאם לא יועיל לא יזיק⁵³.

⁴⁶ הדברים נתבררו לפני 80 שנה ע"י הרב הרצוג, ולא כמו שכ' הבתל"א שנתגלה לאחרונה. נראה שהחזו"א ידע זאת שכן השיב לשואלים למה לא להטיל מספק, "תצבע את הציצית בדם שור". (עדות הגר"ח קניבסקי שליט"א, מעשה איש עמ' קלב) ומזה משמע שחקר ובירר אחריו.

⁴⁷ הקדמת עין התכלת

⁴⁸ ובבתל"א כ' שהבית הלוי אמר "שלכל מציאות צריך מסורת" וזוהי גירסת הרי"ד סולוביצ'יק (ע' בספר נפש הרב עמ' נב), ונאמנים עלינו דברי הראדזינר שקיבל מכתב בשם הבית הלוי, שאמר בהיפך, שהדיונון הוא נגד המסורת (וכן גרס הגריש"א בקובץ תשובות ח"א ב', וכ' שאינו יודע לגבי הארגמון אם שייך בו הך טענה).

⁴⁹ מעשה איש ח"א עמ' קלב

⁵⁰ והוסיף שהדיונון הלא היה בכל הזמנים, וזהו טענת הביה"ל כנ"ל.

⁵¹ עדות בעל המעשה רבי שרגא היימן זצ"ל הובאה בספר ברכת שרגא

⁵² והשווה זאת למשקפיים בלא זגוגיות שאין אומרים ע"ז אם לא יועיל לא יזיק...

⁵³ ומה שטען בבתל"א שיזיק לכשימצא האמיתי, שלא יעזבו הארגמון, ולמה שלא יעזבוהו הלא כל עיקר אינם טוענים אלא שזהו חלזון התכלת ואם יתברר בהוכחות

ואחר שהחוו"י הכריע בבירור גמור שהתכלת הוא מדם הדג הנקרא פורפר, בוודאי יש מקום לחוש לדעתו במצוות עשה של תורה, במקום שלא מצינו חולק ואין כל היזק בדבר.

ולא דלא בעינן לזה מסורת, ראייה מכרעת מהמהרי"ל⁵⁴ שכ' גבי סדין בציצית דאף דהאידנא אין לנו תכלת חיישינן שמא יחזור דבר לקלוקלו שיהא תכלת מצוי "כל שכן למאי דכתב סמ"ג דאותו דג חלזון הוא בים המלח⁵⁵ וכתב סימנין, בקל היה לעשות תכלת", הרי להדיא שאין צריך לזה מסורת.⁵⁶

* * *

פשיטא ואין צריך לפנים שכל האמור הוא רק לצדד אצדודי לגופם של דברים, ולעניין מעשה הדרן להא דמה לן אזובי הקיר לחוות דעתנו בעניין גדול כזה, שהוא חידוש דבר שאין עליו מסורת, ומי יידע הדבר לאשורו אם רבה תקנתו או קלקלתו, ואם לא ייצא שכרו בהפסדו, וכי יפלא ממך דבר בין דם לדם, וקמת ועלית אל השופט, ושמרת לעשות ככל אשר יורוך.

טובות יותר או גמורות שהוא אחר, יטילוהו הכל בשמחה. (ואינו דומה לחסידי ראדזין שמטילין אותו משום שרבהם נקט כן ולא משום שחושבים שהוא נכון יותר מן הארגמון).

⁵⁴ שו"ת מהרי"ל החדשות סי' ה'

⁵⁵ הוא מלשון הרמב"ם וכוונתו בכ"מ לים התיכון או ימות המלוחים (יום המלח מכונה בלשון ערבי ים המוות), ופליניוס כתב שהארגמון אינו יכול לחיות במים מתוקים. גם אריסטו כתב שמת כאשר יטעם מים מתוקים.

בבתל"א הביא בשם הזהר שהחלזון נמצא בים כנרת וכבר הביא מה שכ' היעב"ץ (מטפחת ספרים פ' ד') שהוא טעות סופר ונתווכח עמו ע"ז, אך מה נעשה ובתלמודא דידן איתא "ליוגבים - אלו צידי חלזון מצור ועד צידון", ויש מפרשי הזהר הקדמונים שכ' שכוונת הזהר לכנרת של מעלה, ואין לנו עסק בנסתרות.

⁵⁶ ובבתל"א כתב שאין ללמוד מהמהרי"ל שום דבר, דהוא מיירי רק לענין עיקר הדין דאין מניעה בעצם לתכלת, אבל במהרי"ל לא כן הוא, כי הביא הסמ"ג ללמד שהוא דבר מעשי.

למעלה: קטע מתוך אריג אוכף שנמצא בסיביר, 265/60 ס"מ, מימי בית ראשון, האריג צבוע כולו סגול ומשובצים בו קטעי תכלת/כחול, בבדיקות מעבדה נמצא שהן הסגול והן הכחול נצבעו מחלזון הפורפורה.

(אריגים צבועים כחול מן הפורפורה נמצאו גם בעין בוקק, תדמור ובקפריסין).

משמאל: תמיסת ארגמון קהה קוצים, הצבע ניכר בצמר רק לאחר חשיפתו לאויר.

הערות ותגובות ניתן לשלוח

לפקס 08-9768541